

İSLÂM HUKUKUNDA AİLENİN DEVAMLILIĞI

The Family Continuation in Islamic Law

Suat ERDEM

Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Fıkıh Anabilim Dalı
Yozgat/Türkiye
Assoc. Prof., Yozgat Bozok University Faculty of Theology Department of Basic Islamic Sciences Department
of Islamic Law,
Yozgat/Turkey.
suaterdem@hotmail.com Orcid: 0000-0003-0914-4775

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 5 Ekim / October 2021
Kabul Tarihi / Accepted: 10 Kasım / November
Yayın Tarihi / Published: 31 Aralık/December 2021
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2021
Cilt / Volume: 20 **Sayfa/Pages:** 59-87

Atıf / Citation: Erdem, Suat. "İslâm Hukukunda Ailenin Devamlılığı [The Family Continuation In Islamic Law]". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]* 20 (Aralık/December 2021): 59-87.

<https://doi.org/10.51553/bozifder.1004954>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Suat Erdem**).

İntihal/ Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

Aile, hem huzur, sükûn, sevgi ve fedakârlık yeri hem de yeni nesillerin eğitim ve terbiyesinin sağlandığı yerdir. Toplumun temeli ve en küçük yapı taşı olan aileyi koruyamayan toplumlar dağılmaya ve yok olmaya mahkûmdurlar. İslâm hukukunda aileyi oluşturanın yegâne yolu olan evlilik, fitri bir ihtiyaç kabul edilmekte ve teşvik edilmektedir. İslâm'da, evliliğin rastgele ve geçici değil devamlılık ve mutluluk temeli üzerine kurulması hedeflenmektedir. Ailenin devamlılığını sağlamaya yönelik olarak bir taraftan geçici evlilikler haram kılınırken diğer taraftan da nikâh öncesi, evlilik devam ederken, boşanma öncesi, boşanma esnasında ve sonrasında bazı tedbirler ve hükümler öngörülmüştür. Mutluluk ve devamlılık üzere bir ailenin oluşturulması hedeflenmekle beraber bazen aile hayatında uyuşmazlıklar ve anlaşmazlıklar olabilmektedir. Bu anlaşmazlık durumlarında da meşru bir gerekçe bulunmadan kolaycılığa kaçarak hemen boşanmaya başvurulmamalı, boşanma son çare olarak görülmeli ve anlaşmazlıkların çözümüne ve evliliğin devamına yönelik tedbirler uygulanmalıdır. Son çare olarak başvurulmuş boşanma, ileride dönüşü mümkün olmayacak şekilde evliliği sona erdiren bir çözüm biçiminde değil eşlere düşünme fırsatı verecek ve ileride pişmanlıklara bağlı olarak evlilik hayatına geri dönmeyi mümkün kılacak şekilde yapılmalı ve aceleye getirilmeyip zamana yayılmalıdır. Biz daha önceki bir bildirimizde ailenin devamlılığına yönelik evlilik öncesi tedbirleri ele aldığımız için bu makalemizde ailenin devamlılığına yönelik olarak; aile devam ederken, boşanma öncesinde, boşanma esnasında ve boşanma sonrasındaki tedbir ve hükümleri inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Hukuk, İslâm Hukuku, Ailenin Devamlılığı, Aile Mutluluğu, Nüşuz, Şikâk, Boşanma.

Abstract

The family is both a place of peace, tranquility, love and self-sacrifice, and a place where education and training of new generations are provided. Societies that cannot protect the family, which is the foundation and the smallest building block of society, are doomed to disintegration and disappear. Marriage, which is the only way to create a family in Islamic law, is accepted as an innate need and encouraged. In Islam, it is aimed to establish marriage on the basis of continuity and happiness, not random and temporary. In order to ensure the continuity of the family, temporary marriages are prohibited on the one hand, and on the other hand, some measures and provisions are envisaged before the marriage, during the marriage, before, during and after the divorce. Although it is aimed to create a family for happiness and continuity, sometimes there may be conflicts and disagreements in family life. In these conflict situations, divorce should not be resorted to immediately without a legitimate reason, divorce should be seen as a last resort, and the measures foreseen for the settlement of disputes and the continuation of the marriage should be implemented. Divorce, which is resorted to as a last resort, should not be a solution that ends the marriage irreversibly in the future, but should be done in a way that will give the spouses the opportunity to think and return to the married life depending on regrets in the future. Since we examined premarital measures for the continuity of the family in a previous report, in this article, We will examine the measures during marriage, before divorce, during and after divorce.

Keywords: Law, Islamic Law, Continuity of Family, Family Happiness, Nushuz, Shikak, Divorce.

Giriş

İnsan, toplum içinde yaşayan bir canlı olup tek başına hayatını devam ettiremez. Kendisi ile mutluluğunu ve sıkıntılarını paylaşacağı bir eşe ve huzur bulacağı bir aileye ihtiyaç duyar.

Aile huzurlu ise devlet ve toplum da huzurlu ve güçlü olur. Dolayısıyla ailenin devamlılığı devletin ve toplumun devamlılığı; ailenin çöküşü ise toplumun çöküşü demektir. Ailede oluşabilecek sıkıntıların zamanla devlete ve topluma yansımaları olacaktır.

Toplumun temeli olan ailenin oluşumu ise ancak evlilikle mümkün olabilmektedir. Fitratın bir gereği olan evlilik, zıt cinsiyetli iki kişinin sürekli olarak birlikte yaşama amacıyla oluşturdukları hukuki beraberliği ifade etmektedir. Aile, “*Siz eşlerinizle birleşmiş ve onlar da sizden sağlam bir söz almış iken, onu (mehri) nasıl (geri) alırsınız?*”¹ ayetinde işaret olunduğu üzere eşlere ağır sorumlulukların yüklendiği bir birlikteliktir. İslâm hukukunda bir taraftan mutluluk ve devamlılık esasları üzerine ailenin kurulması ve huzurlu bir şekilde sürdürülmesi için birçok düzenleme yapılırken diğer taraftan da aile içinde oluşabilecek anlaşmazlık ve geçimsizliklerin çözüm yolları gösterilmektedir. Ailenin devamlılığına yönelik önerilen tüm tedbirlerin uygulanmasına ve her türlü çabanın gösterilmesine rağmen olumlu sonucun alınmadığı yani boşanma dışında başka çarenin kalmadığı durumlarda da boşanmaya izin verilmektedir.

Ailenin devamlılığını sağlamaya yönelik İslâm hukukunda dört aşamalı tedbirler ve hükümler söz konusudur. Bu tedbirlerin ilk aşamasını evlenme öncesinde tarafların birbirlerini tanımalarını sağlayan ön görüşme, kefâet, uygun bir eş seçimi ile nişanlılık uygulamaları oluşturmaktadır.

Tedbirler zincirinin ikinci aşaması ise evlilik süresince eşlerin ve çocukların karşılıklı hak ve sorumluluklarına riayet edilmesi ve ailenin sevgi ve saygı yuvası olmasına yönelik tedbir ve uygulamalardır. Üçüncü aşamayı aile hayatında eşler arasında anlaşmazlık ve uyuşmazlıkların

¹ en-Nisâ 4/21.

başlaması yani tek taraflı veya çift taraflı nüşûz durumunda evliliğin devamına yönelik İslâm'ın öngördüğü çözüm önerileri oluşturmaktadır.

Tedbirler zincirinin dördüncü ve son aşamasını ise ileride eşlerin pişmanlıklarına bağlı olarak evlilik hayatına tekrar geri dönebilmelerine olanak sağlayacak tarzda, boşanmanın sünnî talak olarak gerçekleştirilmesine yönelik kurallar ve hükümler oluşturmaktadır.

1. Ailenin Devamlılığına Yönelik Ailenin İşleyişindeki Öneriler

İslâm hukukunda nikâh akdi, aileyi oluşturan ve eşlere karşılıklı ahlaki ve hukuki hak ve sorumluluklar yükleyen bir akittir.² Nitekim “*Erkeklerin kadınlar üzerinde olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır...*”³ ayetinde bu husus dile getirilmiştir. Nikâh akdinden kaynaklanan karşılıklı hak ve sorumluluklara taraflarca riayet gösterilmesi, ailenin huzur ve saadetinin sürekliliğini ve buna bağlı olarak ailenin devamlılığını sağlarken; karşılıklı hak ve sorumlulukların ihmal edilmesi ise aile hayatında çatışmaların, anlaşmazlıkların ve sorunların oluşmasına sebebiyet verebilmektedir.⁴

² Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Fîrûzâbâdî, *el-Mühezzeb*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2003), 2/678, 679; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1988), 2/165; Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, *el-Ahwâlü's-Şahsiyye fi's-Şer'i'ati'l-İslâmiyye*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2003), 122; Abdullah Çolak, *İslâm Aile Hukuku*, (Ankara: Öncü Basım Yayın Ltd. Şti., 2017), 146-148, 210, 211; Ahmet Yaman, *İslâm Aile Hukuku*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2016), 59-65; Fahrettin Atar, “Nikâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/116; Halil Cin – Ahmet Akgündüz, *Türk İslâm Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1990), 2/93; Hüseyin Çelik, “İslâm'da Kadın, Aile ve Aile Sorunları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/59 (Ekim 2018), 1303; Mehmet Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Beta Yayın, 1996), 317; Mesut Bayar, “İslâm Aile Hukukunda Karı-Koca Arasında Meydana Gelen Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 5 (Nisan 2011), 90, 91; Mustafa Genç, “İslâm Hukukunda Ailenin Önemi ve Evlilik Hayatının Faydaları”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 5/30 (Kasım 2018), 285, 286; Hacı Mehmet Günay, “Nüşûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/303-304; Nuri Kahveci, *İslâm Aile Hukuku*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014), 122, 123, 126-133.

³ el-Bakara 2/228.

⁴ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2/767; Sâbü'nî, *Teşîru âyâtî'l-ahkâm*, 1/321, 322; Bayar, “Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler”, 91; Çelik, “İslâm'da Aile Sorunları”, 1303, 1307; Mehmet Boynukalın, “Zevce”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/306-307; M. Kâmil Yaşaroğlu, “Koca”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/128-130.

İslâm hukukunda eşlerin karşılıklı hak ve sorumlulukları belirlenirken ve her iki tarafın kendi sorumluluklarını yerine getirmesi istenirken eşler birbirlerinin rakibi olarak değil tamamlayıcısı olarak kabul edilmektedir. Çünkü Allah'ın kulu ve insan olma açısından kadının erkeğe, erkeğin de kadına üstünlüğü söz konusu değildir.⁵

Aile ortamındaki hak ve sorumluluklar bir yandan eşlerin fitrî özellikleri yani fiziksel ve duygusal yapıları, diğer taraftan ise erkeğin toplum ve aile içinde üstlendiği sorumlulukları göz önünde bulundurularak belirlenmektedir.⁶ Buna göre “...Erkekler kadınlara göre bir derece üstünlüğe sahiptirler...”⁷ ve “Erkekler, Allah'ın bir kısmını diğer kısmına üstün kılması ve mallarından infak etmesi sebebiyle kadınların koruyucusudurlar”⁸ ayetlerinde ve “... Erkek ailesinin çobanıdır. Kadın da kocasının evinin ve çocuğunun çobanıdır. Netice itibariyle hepiniz çobansınız ve hepiniz idare ettiklerinizden sorumlusunuz”⁹ hadisinde kocanın ailenin reisi olması, kadından daha güçlü olması ve ailesinin geçimini temin etmek zorunda olmasıyla ilgilidir.

İslâm aile hukukunda kadın, kocasına Allah'ın bir emaneti olarak verilmiştir. Koca, karısının emanet olduğu bilinci içerisinde hareket edecek ve haklarını çiğnememeye özen gösterecektir.¹⁰ Kadın da Allah'a isyan içermeyen hususlarda ailenin yöneticisi ve nafakasından sorumlu olan kocasına itaat edecektir. Bu anlayışın geçerli ve egemen olduğu

⁵ Çelik, “İslâm'da Aile Sorunları”, 1302; Günay, “Nüşûz”, 33/303-304.

⁶ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf' an hakâ'iki gâvâmi'izî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücihi't-te'vîl'*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005), 133, 234, 235; Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el- Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, (Beyrut: el-Mekteberü'l-Asriyye, 2006), 3/116, 117; Ebü'l-Berekât Hafîzüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Tefsîru'n-Neseî medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008), 225, 226; Sâbûnî, *Tefsîru âyâti'l-ahkâm*, 1/321, 322-326; Mehmet Âkif Aydın, “Aile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/199; Çelik, “İslâm'da Aile Sorunları”, 1302; Genç, “İslâm Hukukunda Ailenin Önemi”, 285, 286; Günay, “Nüşûz”, 33/303-304.

⁷ el-Bakara 2/228.

⁸ en-Nisâ 4/34.

⁹ Ebü Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2010), “el-Vesâyâ”, 9.

¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 228; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 3/72; Genç, “İslâm Hukukunda Ailenin Önemi”, 285, 286.

bir ailede sevgi, merhamet, fedakârlık, nezaket ve sadakat hâkim olur. Bu da ailenin mutluluk ve kalıcılık esası üzerine devam etmesini sağlar.

Karşılıklı hak ve sorumlulukların başında eşlerin birbirleriyle güzel geçinmeleri, karşılıklı sevgi, saygı ve sadakat göstermeleri, aile hukukunun eşlere yüklediği sorumluluklara özen göstermeleri, güven sarsıcı davranışlardan kaçınmaları, aile beraberliğinin korunması için gerekli çabayı göstermeleri ve kocanın mehir ve nafakayı ödemesi gibi hususlar gelmektedir.¹¹

1.1. İyi Muamele Etmek ve Sabırlı Olmak

Taraflar birbirlerine anlayışlı ve hoşgörülü davranmalı, özellikle koca, karısının arzu edilmeyen davranışları karşısında sabırlı olmalıdır. “*Karularımızla iyi geçinip onlara güzel davranımız ...*”¹² ayeti ile “*Sizin en iyileriniz hanımlarına karşı en güzel ahlakla davrananlarınızdır*”¹³ hadisi eşlere iyi davranılmasını yani kocanın karısına karşı söz ve davranışlarında mümkün merteye anlayışlı olmasını gerektirmekte; “*...Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız sabredin. Hoşlanmadığımız bir şeyi Allah hayırlı kılmış olabilir*”¹⁴ ayeti ise olumsuz davranışlar karşısında kocanın aceleci davranmamasını ve sabırlı olmasını tavsiye etmektedir.¹⁵ Zira hayır, çoğu zaman insanın kerih gördüğü ve sıkıntı çektiği şeylerde olabilir.

İyi muamele etmek ve güzel davranmak sadece kocanın karısına

¹¹ Atar, “Nikâh”, 33/116; Günay, “Nüşûz”, 33/303-304; Boynukalın, “Zevce”, 44/306-307; Yaşaroğlu, “Koca”, 26/128-130.

¹² en-Nisâ 4/19.

¹³ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sâlih*, (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 2002), “Rađâ”, 11.

¹⁴ en-Nisâ 4/19.

¹⁵ Şîrâzî, *el-Mülhezzeb*, 2/767; Gazzâlî, *Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, İslâm'da Evlilik ve Aile Hayatı*, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1999), 87-90; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, 3/68, 69; Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, 118, 218; Muhammed Kadri Paşa, *el-Ahkâmü's-şer'iyye fi'l-ahvâlî's-şahsiyye*, (İstanbul: Muallim Neşriyat, 2020), 57 (Md. 150); Sâbûnî, *Tefsîru âyâtî'l-ahkâm*, 1/321, 322; Boynukalın, “Zevce”, 44/306-307; Cin-Akgündüz, *Türk İslâm Hukuk Tarihi*, 2/94; Abdullah Çolak, “İslâm'da Aile Kurumunu Korumaya Yönelik Tedbirler”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Bahar 2016), 123, 124; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 131, 253, 254; Şevket Topal, – Yunus Emre Küçük, “Aile İçi Şiddet ve İslâm Hukukundaki Önleyici Tedbirler”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2012), 19-21.

karşı görevi değil karının da kocasına karşı görevidir.¹⁶ Nitekim “...*İyi ve salih kadınlar itaatli olanlardır...*”¹⁷ ayeti, hanımların kocalarına karşı güzel davranmaları ve kocalarına asi olmamaları gerektiğini açıklamaktadır. Neticede ailede eşler arasında iyi geçinmenin yolu karşılıklı güzel muameleden geçmektedir.

1.2. Nafaka ve Mehir Ödeme Yükümlülüğü

Nafaka, bir insanın hayatını devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu yeme, içme, giyim, sağlık ve barınma gibi ihtiyaçlarıdır. İslâm hukukunda evlilik süresince kadının nafakasının kocası tarafından karşılanması nikâh akdinin hükümlerindedir. Kadının zengin, kocasının ise fakir olması bu durumu değiştirmemektedir.¹⁸

Nafakanın miktarı eşlerin sosyal seviyelerine ve çevrenin örf ve âdetine göre belirlenir. Eşlerin her ikisinin de zengin olması halinde buna uygun harcama yapılırken yoksul olmaları halinde kocanın zenginler seviyesinde bir harcama yapması istenemez.¹⁹

İslâm hukukunda mehir, evlenirken erkeğin karısına ödemeyi taahhüt ettiği veya ödediği para yahut parasal değeri olan bir maldır.²⁰

Mehir ödeme yükümlülüğü, gereksiz boşanmaları önleyerek evliliğin devamlılığının sağlanmasına yönelik bir hükümdür. Çünkü bir taraftan mehir ile erkek, evleneceği karısı için harcamada bulunmaya ve fedakârlık yapmaya alıştırılırken diğer taraftan da mehr-i müeccelin

¹⁶ Şîrâzî, *el-Mülhezzeb*, 2/768; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, 3/68, 117; Sâbûnî, *Tefsîru âyâtî'l-ahkâm*, 1/321.

¹⁷ en-Nisâ 4/34.

¹⁸ Şîrâzî, *el-Mülhezzeb*, 2/679; Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, 225; Kadri Paşa, *el-Ahkâmü's-Şerîyye*, 59 (Md. 160); Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/165; Cin-Akgündüz, *Türk İslâm Hukuk Tarihi*, 2/97, 98; Hamdi Döndüren, “Mesken”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/316-317; Celal Erbay, “Nafaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/282-285; Hüseyin Esen, “İslâm Hukukunda Aile”, *İlahiyat Akademik Dergisi*, 11 (2020), 35; Topal – Küçük, “Aile İçi Şiddet”, 28-31.

¹⁹ Döndüren, “Mesken”, 29/316-317; Erbay, “Nafaka”, 32/282-285.

²⁰ Şîrâzî, *el-Mülhezzeb*, 2/738-741; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 3/101-103; Kadri Paşa, *el-Ahkâmü's-Şerîyye*, 33 (Md:74); Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/165; Çolak, *İslâm Aile Hukuku*, 154-158; Mehmet Âkif Aydın, “Mehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/389-391; Topal – Küçük, “Aile İçi Şiddet”, 28.

genellikle boşanma anında ödenmesinin kararlaştırılmasıyla da kocanın gereksiz boşamaları önemli ölçüde azaltılmaktadır.²¹

1.3. Dayanışma ve Yardımlaşma

Evlilik, mümkün olduğunca ömür boyu beraber yaşama kararı olup hayatın mutlulukları ve nimetleri paylaştığı gibi zorlukları ve sıkıntılarının da paylaşılmasını gerektirmektedir. Beraberliklerin ömür boyu sürmesi ise ancak karşılıklı yardımlaşma, dayanışma, paylaşma, gayret ve fedakârlıklarla yürür. Bundan dolayı da eşler karşılıklı olarak birbirleriyle hem maddi hem de manevi olarak yardımlaşmalı, üzüntülü anlarında birbirlerini teselli etmeli, hasta olunca ellerinden gelen özen ve şefkati birbirlerinden esirgememeli ve birbirlerinin üzüntülerini kendi üzüntüleri gibi algılamalı, sevinçlerini kendi sevinçleri gibi paylaşmalıdırlar.²²

2. Ailenin Devamlılığına Yönelik Boşanma Öncesi Önleyici Tedbirler

Nikâh akdi, ölünceye kadar beraber yaşamak niyetiyle yapılmasına rağmen zaman zaman aile içerisinde anlaşmazlıklar oluşabilmektedir. Her evlilikte görülebilecek anlaşmazlık ve çekişme belirtileri baş gösterdiği zaman geçimsizlik aile birliğini kopma noktasına getirmeden önce derhal çözüme yönelik gerekli tedbirler alınmalıdır. “...Eşlerinizle güzel geçinin. Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız sabredin, hoşlanmadığınız bir şeyi Allah çok hayırlı kılmış olabilir”²³ ve “...Bilemezsin olur ki Allah bunun ardından bir durum ortaya çıkarverir”²⁴ ayetlerinde de zikredildiği üzere anlaşmazlıklar eşlerin sağduyulu yaklaşımlarıyla çözülmeli, huzursuzluğa dönüşecek derecede ileri boyutlara taşınmamalı, evlilik birliğinin sona erdirilmesinde acele edilmemeli, çözüm zamana bırakılarak Allah’ın bir çıkış yolu yaratması için sebepler aranmalı ve güzel geçinmeye çalışmalıdır.²⁵

²¹ Aydın, “Mehir”, 28/389-391; Çolak, *İslâm Aile Hukuku*, 154-158; Yaman, *İslâm Aile Hukuku*, 61-64.

²² Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/165; Kahveci, *İslâm Aile Hukuku*, 123, 124.

²³ en-Nisâ 4/19.

²⁴ et-Talâk 65/1.

²⁵ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 228; Neseî, *Tefsîrî'n-Neseî*, 218; Çolak, “İslâm’da Aile Kurumunu

Eşler arasında oluşan sorunların giderilmesi için İslâm hukukunda tavsiye edilen çözüm ve tedbirlerle evliliğin devamlılığının hedeflendiğini görmekteyiz. Bu hakikati, “Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur”²⁶ ayetinde müşahede etmekteyiz. Görüldüğü üzere bu ayette açıkça eşlerin birbirlerine anlayışlı davranmaları ve yardımcı olmaları ifade edilmektedir.²⁷

Eşler arasında oluşan geçimsizlik tek taraflı veya çift taraflı olabilir. Tek taraftan kaynaklanan geçimsizlik, erkek tarafından kaynaklanabildiği gibi kadın tarafından da kaynaklanabilir. İslâm hukukunda tek taraflı geçimsizliğe nüşûz; çift taraflı geçimsizliğe ise şikâk denilmektedir.²⁸

Nüşûz kelimesi genel olarak itaatsizlik anlamına gelmekte olup fıkhıta kadının evlilik hükümlerine dikkat etmemesi ve beraberliği sürdürmeyi engelleyecek şekilde geçimsiz davranması demektir.²⁹ Nüşûz kelimesi erkek için kullanıldığında ise kocanın karısına karşı sorumluluklarını ihmal etmesi ve kötü muamelede bulunması anlamına gelmektedir.³⁰

Tek taraflı geçimsizlikte çözüm ilk önce aile içinde aranmakta ve sorunu halletmek isteyen diğer tarafın devreye girmesi istenmekte; çift taraflı geçimsizlikte ise çözümün aile dışında aranması ve hakem denilen üçüncü kişilerin devreye girmesi tavsiye edilmektedir.³¹ Bundan dolayı da nüşûz ve şikâk için önerilen tedbirler birbirinden farklıdır.

2.1. Nasihat, Sabır ve İyi Geçim

Aile içi geçimsizlik ve sorunların ilk başladığı anlardan itibaren bu

Korumaya Yönelik Tedbirler”, 126–129; Günay, “Nüşûz”, 33/303–304.

²⁶ en-Nisâ 4/19.

²⁷ Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, 218; Bayar, “Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler”, 91.

²⁸ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2/776, 777; Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, 226; Esen, “İslâm Hukukunda Aile”, 44; Bayar, “Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler”, 92–94.

²⁹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2/775, 776; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 235; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 3/118; Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, 226; Mehmet Âkif Aydın, “Kadın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/90; Hin, *el-Fikhu'l-menhecî*, 2/102.

³⁰ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2/776, 777; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 263; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 3/118; Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, 256; Günay, “Nüşûz”, 33/303–304.

³¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2/776, 777; Bayar, “Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler”, 95.

geçimsizliğin giderilmesi için ilk aşamada eşlerin hak ve vazifelerinin, nüşûza sebebiyet veren tarafa hatırlatılması uygun olacaktır.³²

Aile içi geçimsizliğin erkekten kaynaklanması durumunda, “Eğer kadın kocasının nüşûzundan veya ilgisizliğinden endişe ederse aralarında bir anlaşma yapmalarında günah yoktur. Anlaşmak daha hayırlıdır”³³ ayeti gereği evliliğin devamını sağlama adına girişimde bulunma, sabırlı davranma ve fedakârlık yapma görevi kadına verilmektedir. Kadın kocasıyla konuşmalı, geçimsizliğin nedenlerini anlamaya ve onunla anlaşma zemini bulmaya çalışmalıdır. Anlaşma mümkün olmadığında ise boşanma hususunda kocasıyla uzlaşma yoluna gitmelidir.³⁴

Aile içi geçimsizliğin kadından kaynaklanması halinde ise “...Geçimsizlik ve saldırganlıklarının devam edeceğinden kaygılandığımız kadınlara öğüt verin...”³⁵ ayetinde ve “Kadınlarımız hakkında Allah’tan korkun. Kuşkusuz siz onları Allah’ın bir emaneti olarak aldınız ve onların cinselliklerini Allah’ın kelimesiyle (nikâh akdi ile) kendinize helal kıldınız”³⁶ hadisinde vurgulandığı üzere geçimsizliğin giderilmesi ve ailenin devamlılığının sağlanması amacıyla nasihat ederek öğüt verme görevi kocanıdır. Buna göre koca sabırlı davranacak, karısı ile iyi geçinmeye çalışacak ve karısına öğüt verecektir.³⁷

2.2. Kısa Süreli Fiili Ayrılık

Nüşûzun kadından kaynaklandığı durumlarda anlaşmazlığın giderilmesine yönelik ilk tedbir olan kocanın karısına öğüt vermesi ve sabırlı davranarak güzel geçinmeye çalışması ile çözüm sağlanamazsa tedbirin ikinci aşamasına geçilir. Bu aşamada kocaya, “Geçimsizlik ve

³² Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 2/775; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 3/118; Neseî, *Tefsîru’n-Neseî*, 226.

³³ en-Nisâ 4/128.

³⁴ Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 2/776, 777; Neseî, *Tefsîru’n-Neseî*, 256; Sâbûnî, *Tefsîru âyâtî’l-ahkâm*, 1/337, 338; Hin, *el-Fikhu’l-menhecî*, 2/105, 106.

³⁵ en-Nisâ 4/34.

³⁶ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, (Beirut: Dâru’l-Ma’rife, 2001), “Menasik”, 56; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, (Beirut: Dâru’l-Fikr, (t.y.), “Menâsik”, 84.

³⁷ Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 2/775, 776; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 235; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 3/118; Neseî, *Tefsîru’n-Neseî*, 226; Kadri Paşa, *el-Ahkâmu’ş-şerîyye*, 70; Bilmen, *Hukukı İslâmiyye*, 2/166, 167; Abdülhamîd, *el-Ahvâlû’ş-şahsiyye*, 122-125; Topal – Küçük, “Aile İçi Şiddet”, 25, 26; Hin, *el-Fikhu’l-menhecî*, 2/103.

*saldırganlıklarının devam edeceğinden kaygılandığımız kadınları ... yataklarında yalnız bırakın...*³⁸ ayeti ile yatakları ayırarak karısını yatakta yalnız bırakması önerilmektedir.³⁹ Bu öneri aynı yatakta kocanın karısına sırtını dönüp cinsel ilgi göstermemesi⁴⁰ veya aynı ev içerisinde yatakların ayrılması şeklinde uygulanabileceği gibi problemin yine de çözülmemesi halinde kısa süreli farklı mekânlarda ayrı yaşama şeklinde de uygulanabilir.⁴¹

2.3. Te'dib

Aile içi geçimsizliğin kadınlardan kaynaklandığı durumlarda aileyi kurtarmanın başka bir yolu kalmamışsa daha büyük bir zarardan korunmak amacıyla daha küçük zarar tercih edilerek şiddete varmamak şartıyla ve yaralamayacak şekilde, “*Geçimsizlik ve saldırganlıklarının devam edeceğinden kaygılandığımız kadınlara öğüt verin, yataklarında onları yalnız bırakın. (Yine dinlemezlerse hafifçe) dövün. Size itaat ederlerse aleyhlerine yol aramayın*”⁴² ayetinde vurgulandığı üzere koca karısını yaralamayacak şekilde hafifçe dövülebilir.⁴³

İslâm hukukunda bu uygulama, evlilik birliğinin sarsılmaya başladığının hissedildiği andan itibaren son aşamada ve zaruret halinde başvurulabilecek ancak tavsiye edilmeyen bir ruhsattır. Asıl uygulanması istenen yöntem, öğüt ve nasihat verme yöntemidir. Eğer sonuç verecekse kadınların dövülmesi, aile yuvasının yıkılması ve dağılmasından daha az zararlıdır. Zararlar çatıştığında daha azı tercih edilir. Hatasının farkına varmasını sağlamak amacıyla zarar vermeyecek şekilde kadını hafifçe dövmek, boşanmayı engelleyerek ailenin devamlılığını sağla-

³⁸ en-Nisâ 4/34.

³⁹ Şîrâzî, *el-Mühhezzeb*, 2/776; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 235; Kadri Paşa, *el-Ahkâmü’ş-şeriyye*, 70; Abdülhamîd, *el-Ahvâlü’ş-şahsiyye*, 122-125; Cin-Akgündüz, *Türk İslâm Hukuk Tarihi*, 2/165, 166; Bayar, “Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler”, 100-102; Hin, *el-Fikhu’l-menhecî*, 2/104.

⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 3/118, 119, Nesefî, *Tefsîru’n-Nesefî*, 226.

⁴¹ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/166, 167; Bayar, “Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler”, 98-100; Cin-Akgündüz, *Türk İslâm Hukuk Tarihi*, 2/113; Topal – Küçük, “Aile İçi Şiddet”, 25, 26.

⁴² en-Nisâ 4/34.

⁴³ Şîrâzî, *el-Mühhezzeb*, 2/776; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 235; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 3/119; Nesefî, *Tefsîru’n-Nesefî*, 226; Kadri Paşa, *el-Ahkâmü’ş-şeriyye*, 70; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/166, 167; Abdülhamîd, *el-Ahvâlü’ş-şahsiyye*, 122-125; Cin-Akgündüz, *Türk İslâm Hukuk Tarihi*, 2/113, 165, 166; Hin, *el-Fikhu’l-menhecî*, 2/104.

maya yöneliktir. Buna göre kadından kaynaklanan geçimsizlik durumunda ailenin devamlılığını sağlayacak şekilde sorunu çözmeye yönelik icra edilen vurma fiili, teşvik edilen ve emredilen bir metot değil çaresiz kalındığında işe yarayacağı düşünüüyorsa kocanın son aşamada başvurulabileceği bir tedbirdir. Geçimsizliğin çözümü başka şekilde mümkünse bu tedbire başvurmak doğru olmadığı gibi son aşama olsa bile bu tedbire başvurmanın işe yaramayacağı bilindiği durumlarda da yine uygun değildir.⁴⁴ Zira amaç kadını cezalandırmak değil kadının geçimsizliğinden dolayı yıkılmaya doğru giden aileyi kurtarabilmektir. Dolayısıyla amacına hizmet etmeyecek bir yöntemin uygulanmasının bir anlamı olmayacağı gibi “Hiçbiriniz kadınları köle döver gibi dövüp sonra da günün sonunda onunla yatmasın”⁴⁵ hadisi ile Peygamberimizin uygulamaları⁴⁶ dikkate alındığında erkeğin yetkisini kullanma bahanesiyle karısını cezalandırmaya gitmesi İslâm hukukuna aykırı olacaktır.

2.4. Tahkîm Usulü

Sözlük anlamıyla bir konudaki hüküm ve kararı bir kişiye bırakmak anlamına gelen tahkîm, terim olarak ise aralarında ihtilâf bulunan iki tarafın kendi rızaları veya hâkim kararı ile bu ihtilâfı gidermesi için ehil kişilerin hakem tayin edilmesi anlamında kullanılmaktadır.⁴⁷ Hakem ise aralarında anlaşmazlık ve geçimsizliğin bulunduğu eşlerin aralarını bul-

⁴⁴ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2/776; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, 3/119; Aydın, “Kadın”, 24/90; Bayar, “Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler”, 100-102; Çelik, “İslâm'da Aile Sorunları”, 1304-1306; Günay, “Nüşûz”, 33/303-304; Hin, *el-Fikhu'l-menhecî*, 2/104; Topal – Küçük, “Aile İçi Şiddet”, 17, 18, 25, 26.

⁴⁵ Buhârî, “Nikâh”, 92.

⁴⁶ Orhan Yılmaz, “Model Eş Olarak Hz. Peygamber (sav)”, *Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Kahramanmaraş: Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2018), 589-598; Hz. Peygamber'in çiftlerin tanışmasından aile kurmaya kadarki süreçte yönelik uygulamaları için bkz: İsmail Pırlanta, “Hz. Peygamber Döneminde Eğlence Hayatı”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/1 (2015), 635-658.

⁴⁷ İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/81, 82; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, 3/120-123; Ahmet Akgündüz, “Hakem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/171-173; Mustafa Yıldırım, “Tahkîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/411-413; Hin, *el-Fikhu'l-menhecî*, 2/104; İbrahim Yılmaz, “İslâm Aile Hukukunda Boşanmaları Önleyici Bir Tedbir Olarak Tahkîm Müessesesine Hukuki İşlerlik Kazandırılması”, *Turkish Studies* 12/10, 337.

mak ve anlaşmazlıkları çözmek üzere görevlendirilen kişiler anlamına gelmektedir.⁴⁸

Hakem usulü, İslâm aile hukukunda eşlerin birbirleriyle anlaşamayıp anlaşmazlık ve huzursuzlukların çözümüne yönelik diğer tedbirlerin sonuç vermemesi halinde, “*Karı kocanın arasının açılmasından endişelenirseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin...*”⁴⁹ ayeti gereği başvurulmuş son aşamadaki bir çözüm önerisidir.⁵⁰ Amacı da geçimsizlik nedenlerinin temeline inilerek çözülmesi ve eşlerin barıştırılmasıdır. Bundan dolayı da hakem usulü, ailenin devamlılığına katkı sağlayan bir uygulamadır. Buna göre eşler arasında anlaşmazlığın aile içinde giderilme imkânı olduğu sürece sorun hakeme götürülmez. Tek taraflı geçimsizlik halinde diğer tarafın ailedeki bu geçimsizliği sona erdiremeyeceği anlaşıldığında veya şikâk denilen çift taraflı geçimsizlik durumunda ancak tahkîm yöntemine başvurulabilir.

Tahkîm usulünde hakemlerin, tarafların ailelerinden ve ehil kişiler arasından seçilmesi önerilmektedir. Mâlikîlere göre hakemlerin akrabalarından olması vacip kabul edilirken cumhura göre aile dışından olması da caizdir.⁵¹

Hakemlerin akrabalarından önerilmesi, eşlerin yabancı hakemlere anlatmaktan kaçınacakları mahrem hususları akraba olan hakeme daha rahat anlatabilmeleri, akrabadan olan hakemlerin eşlerin aile içi sırlarını saklamaya daha çok dikkat edecekleri, eşlerin anlatmadığı bazı sorunları akraba olan hakemlerin öğrenme imkânına sahip olmaları ve anlaşmaz-

⁴⁸ Akgündüz, “Hakem”, 15/171-173; Yılmaz, “Tahkîm Müessesesine Hukuki İşlerlik Kazandırılması”, 336, 337.

⁴⁹ en-Nisâ 4/35.

⁵⁰ Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 2/777, 778; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 235, 236; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmîl-Kur’ân*, 3/120-123; Neseî, *Tefsîru’n-Neseî*, 226; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye*, 2/366-368; Suat Erdoğan, “İslâm Aile Hukukunda Şiddetli Geçimsizlik (Şikâk) Durumunda Hakem Tayini ve Tayin Edilen Hakemlerin Yetkileri”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2017), 47; Ahmet Temel, “İslâm Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik Uygulamasının Türkiye’de Aile Arabuluculuğuna Muhtemel Katkıları”, *Darülfunun İlahiyat* 30/2 (Aralık 2019), 324; Yıldırım, “Tahkîm”, 39/411-413; Yılmaz, “Tahkîm Müessesesine Hukuki İşlerlik Kazandırılması”, 336, 337.

⁵¹ Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 2/777, 778; Bayar, “Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler”, 102-103; Kahveci, *İslâm Aile Hukuku*, 174, 175; Temel, “İslâm Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik”, 322

lığı çözümlenerek eşleri tekrar bir araya getirme arzusu ve gayretinin yabancı hakeme göre daha fazla olması gerekçeleriyle açıklanmıştır.⁵² Bu gerekçeler dikkate alındığında hakemlerin akraba içerisinde önerilmesinin, eşler arasındaki geçimsizlik ve huzursuzluk sebeplerinin daha gerçekçi bir şekilde tespiti ve buna bağlı olarak da çözümünün daha isabetli ve mümkün kılınarak ailelerin devamlılığının sağlanmasına yönelik olduğu anlaşılabilmektedir.

Belirlenen hakemlerin hukuki konumu ve yetkisi yani tarafların geçimsizliğini gideremedikleri takdirde eşlerin rızası bulunmadan tefrik yetkisine sahip olup olmadıkları ihtilafli bir konudur.⁵³ "...*Erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar düzeltmek isterse Allah onların aralarını buldurur*"⁵⁴ ayetinde de zikredildiği üzere hakemler sadece ıslaha mı yetkilidirler yoksa ıslah edemedikleri takdirde evliliği sonlandırma yetkileri de bulunmakta mıdır?

Hanefî ve Şâfiîlerin çoğunluğu ile Zahirîler, hakemlerin vekil gibi sadece tarafların arasını düzeltme hususunda yetkili olduklarını ve eşlerin rızası bulunmadan tarafları tefrik etme yetkilerinin bulunmadığı kanaatinde dirler. Tefrik için kocanın ayrıca tefrik yetkisi vermesi gereklidir.⁵⁵

Mâlikî mezhebi ve Şâfiîlerin bir kısmına göre ise eşlerin vekâleti ve izni olmasa bile hakemlerin gerekli görmeleri halinde tefrik yetkileri bulunmaktadır.⁵⁶ Çünkü arada sürekli geçimsizliğin bulunduğu ve hakemlerin de gayretlerine rağmen geçimsizliğin giderilemediği bir evliliği ve aile düzenini her şeye rağmen devam ettirmeye çalışmak tarafların maslahatına olmayacaktır. Böyle bir durumda da evliliği son-

⁵² Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 235, 236; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, 3/121; Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, 226; Bayar, "Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler", 102-103.

⁵³ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 236.

⁵⁴ en-Nisâ 4/35.

⁵⁵ Şirâzî, *el-Mühezzebe*, 2/777, 778; İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/81, 82; Kadri Paşa, *el-Ahkâmü's-Şer'iyye*, 70; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye*, 2/366-368; Günay, "Nüşûz", 33/303-304; Temel, "İslâm Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik", 322, 323; Yılmaz, "Tahkîm Müessesesine Hukukî İşlerlik Kazandırılması", 342.

⁵⁶ Şirâzî, *el-Mühezzebe*, 2/777; İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/81, 82; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, 3/122, 123; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye*, 2/366-368; Halil İbrahim Acar, "Tefrik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/277-279.

landırarak taraflara başka eş adaylarıyla yeni evlilikler yaparak mutlu bir aile kurmalarının önünü açmak daha uygun olacaktır.

Hanbelîlerin bu konuyla alakalı iki farklı görüşü bulunmaktadır. Görüşlerden birine göre, hakemler tarafların vekilleri kabul edilmekle beraber eşlerin rızası ve izni bulunmaksızın tefrik yetkileri bulunmamaktadır. Çünkü taraflar reşit olup başkalarının onlar üzerinde tasarruf hakkı bulunmamaktadır. Diğer rivayete göre ise, hakemlerin tarafların izin ve rızasına ihtiyaç duymadan bir hâkim gibi taraflar arasındaki anlaşmazlığı gidermeye, gideremedikleri takdirde de tarafları tefrik etmeye yetkileri bulunmaktadır.⁵⁷

Son dönem İslâm hukukçuları ise hakemlerin tarafları boşamaya da uzlaştırmaya da yetkili oldukları görüşündedir. Hakemler, öncelikli olarak anlaşmazlığı gidermeye ve ailenin devamlılığını sağlamaya gayret gösterecektir. Ancak tüm çabalara rağmen uzlaştırmamanın mümkün olmadığı durumlarda da hakemler eşlerin ayrılmasına hükmedeceklerdir.⁵⁸

Sonuç olarak İslâm hukukunun, boşanma öncesi uygulanmasını önerdiği bu hükümlerin amacının boşama yoluyla ailenin sonlandırılmasından önce taraflara, kendi aralarındaki sorun ve geçimsizliğin kendi aralarında veya aile meclislerinde çözülmesi fırsatı sunarak mümkün olduğunca aile hayatının devam ettirilmesinin sağlanması olduğunu söyleyebiliriz.

3. Ailenin Devamlılığına Yönelik Boşanma Sürecindeki Hükümler

İslâm hukukunda ailenin devamlılık ve mutluluk temeli üzerine oluşturulması esas olmakla beraber bazen nikâh akdindeki bir eksiklik veya ailenin oluşumundan sonra meydana gelen bir sebepten dolayı bazen de bir tarafın veya her iki tarafın isteği üzerine evlilik sona erebilmektedir.

İslâm hukukunda, ailenin devamlılığını sağlamaya yönelik bir taraftan nikâh öncesinde, evlilik süresince ve boşanma öncesinde bazı tedbirler ve hükümler önerilirken diğer taraftan da sebepsiz ve keyfi

⁵⁷ Kadri Paşa, *el-Ahkâmü's-şer'iyye*, 70; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/366-368; Günay, "Nüshûz", 33/303-304.

⁵⁸ Yılmaz, "Tahkîm Müessesesine Hukukî İşlerlik Kazandırılması", 342.

boşanmalar hoş karşılanmamaktadır.⁵⁹ Bu öneri ve tedbirlerin amacı ise eşler arasındaki anlaşmazlık ve geçimsizliklerin kendi aralarında veya aile meclislerinde giderilmesi ve boşanmaya son çare olarak başvurulmasının ve basit gerekçelerle keyfi boşanmalara engel olunmasının sağlanmasıdır. “...Kadınlar size itaat ederlerse, aleyhlerine bir yol aramayın”⁶⁰ ayeti ve “Allah katında en sevilmeyen helal şey, boşanmadır”⁶¹ hadisinden keyfi boşanmaların hoş karşılanmadığı açıkça anlaşılmaktadır.

Keyfi boşanmalar hoş karşılanmamakla beraber bütün çabalara rağmen yürümeyeceği anlaşılan ve ailenin devamı adeta imkânsız hale gelen evliliklerin son çare olarak nikâh ile oluşan hukuki bağın çözülmesi demek⁶² olan boşanma ile sonlandırılması İslâm hukukunda meşru kılınmıştır.⁶³

⁵⁹ Şîrâzî, *el-Mülhezzeb*, 3/25-27; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 263; Serahsî, Şemsu'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), 6/4, 5; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeref, *el-Mecmû' şerhu'l-Mülhezzeb*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005), 18/186-188; Zeyle'î, Fahrüddin Osman b. Ali el-Hanefî, *Tebyinü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-Dekâik*, (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2000), 3/22, 23; Babertî, Ekmeluddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Hanefî, *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 2/377; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/215- 219; Sâbûnî, *Tefsîru âyâtî'l-ahkâm*, 1/343, 344; Abdülhamîd, *el-Ahvâlu's-şahsiyye*, 252-255; Halil İbrahim Acar, “Talâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/497; Atar, “Nikâh”, 33/113; Aydın, “Aile”, 2/200; Suat Erdem, “İslâm Hukukuna Göre İddet ve İddet Bekleyen Kadının Nikâhı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (Haziran 2013), 72; Ülfet Görgülü, “İslâm Aile Hukukunda Bid'i Talak Meselesi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 30 (2017), 343, 344; Ali Yüksek, “İslâm Aile Hukukunda Boşama Yetkisi ve Kadının Boşanması”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/32, 340-354.

⁶⁰ en-Nisa 4/34.

⁶¹ Ebû Dâvûd, “Kitâbu't-Talâk”, 4.

⁶² Neseî, Necmüddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed, *Tilbetü't-taleb fi'l-istilâhâtî'l-fıkhiyye*, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1995), 144, 145; Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ud el-Hanefî, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 4/210-213; Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li ta'lîlî'l-Muhâr*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007), 3/121; Zeyle'î, *Tebyinü'l-hakâik*, 3/20, 21; Babertî, *el-İnâye*, 2/376; Sâbûnî, *Tefsîru âyâtî'l-ahkâm*, 1/318, 319; Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sümne*, (Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 2007), 2/327; Acar, “Talâk”, 39/496; Erdem, “İslâm Hukukuna Göre İddet”, 72; Suat Erdem, “İslâm Hukukuna Göre Tahlil Nikâhı”, *Ekev Akademi Dergisi* 17/56 (Yaz 2013), 24.

⁶³ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/4, 5; Nevevî, *el-Mecmû'*, 18/186-188; Zeyle'î, *Tebyinü'l-hakâik*, 3/22, 23; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/121; Babertî, *el-İnâye*, 2/377; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/215- 219; Sâbûnî, *Tefsîru âyâtî'l-ahkâm*, 2/604; Abdülhamîd, *el-Ahvâlu's-şahsiyye*, 252-255; Acar, “Talâk”, 39/496, 497; Atar, “Nikâh”, 33/113; Aydın, “Aile”, 2/200; Çolak, “İslâm'da Aile Kurumunu Korumaya Yönelik Tedbirler”, 130, 131; Erdem, “İslâm Hukukuna Göre İddet”, 72; Esen, “İslâm Hukukunda Aile”, 45; Topal – Küçük, “Aile İçi Şiddet”, 27; Yaman, *İslâm Aile Hukuku*, 73, 74; Yüksek, “İslâm Aile Hukukunda Boşama Yetkisi”, 340-354; Mehmet Aziz Yaşar, “İslâm Aile Hukukunda Boşanma Yetkisinin Kötüye Kullanılmasının Hükmü ve Hukukî Sonucu”, *Amasya*

Evliliğin hedeflerinin yok olduğu ve aile yaşamının devamına imkân kalmadığı durumlarda aileyi zorla devam ettirerek her iki tarafı ömür boyu mutsuzluğa mahkûm etmenin tarafların maslahatına uygun olduğu söylenemez.⁶⁴ Böyle bir durumda boşanmanın gerçekleşmesi “*Eğər karı koca birbirinden boşanıp ayrılırlarsa Allah her birini nimetinin genişliğı ile yoksulluktan kurtarır*”⁶⁵ ayetinde de zikredildiği üzere taraflar için hayatın sonu demek değildir.

İslâm hukukunda, son çare olarak başvurulması istenen boşamanın bile evliliğin ve ailenin devamlılığının sağlanmasına yönelik belli kurallara uygun olarak yapılması söz konusudur.

3.1. Sünnî Talak (Tavsiye Edilen Kurallı Boşama)

Sünnî talak, meşru bir mazerete binaen kadının iddeti gözetilerek temizlik döneminde ve cinsel temastan önce yapılan tek boşama şeklidir.⁶⁶ Sünnî talaktan bahsedebilmek için boşamanın temizlik döneminde, cinsel beraberlik olmadan ve tek bir talak şeklinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu üç şartı taşımayan talaklar ise tavsiye edilen kurallı boşama şekline uygun olmadığından bid’î talak olarak isimlendirilmektedir.⁶⁷

İlahiyat Dergisi 16 (Haziran 2021), 96.

⁶⁴ Şîrâzî, *el-Mühhezzeb*, 3/25; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’an*, 3/271-273; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/121; Neseî, *Tefsîru’n-Neseî*, 256; Sâbûnî, *Tefsîru âyâtî’l-ahkâm*, 1/321, 344; Hin, *el-Fikhu’l-menhecî*, 2/114, 115;

⁶⁵ en-Nisâ 4/130.

⁶⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/5-8; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1115; İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü’l-müctehid*, 2/52; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 133; Zemahşerî, Cârullah Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *Ruûsu’l-mesâil (el-Mesâilü’l-hilâf beyne’l-Hanefî ve’s-Şâfiî)*, (İstanbul: el-Mektebetü’l-İslâmî, t.y), 408, 409; Zeyle’î, *Tebyinü’l-hakâik*, 3/24-27; Babertî, *el-İnâye*, 2/378-380; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/125-131; İbn Mâze, Mahmûd b. Ahmed b. Abdi’l-Aziz b. Ömer el-Buhârî, *el-Muhidu’l-burhânî fi’l-fikhi’n-Nu’mânî*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 2003), 3/345; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/210, 211; Sâbûnî, *Tefsîru âyâtî’l-ahkâm*, 2/604; Abdülhamid, *el-Ahvâlu’s-şahsiyye*, 290, 291; Hin, *el-Fikhu’l-menhecî*, 2/119; Erdem, “Tahlîl Nikâhu”, 26.

⁶⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/3-5, 19; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1115; Semerkandî, Alâuddin Muhammed el-Hanefî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, (t.y.), 2/171, 172; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 4/186-193, 201, 202; İbn Rüşd el-Hafid, Ebû’l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesid*, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985), 2/52; İbn Mâze, *el-Muhidu’l-burhânî*, 3/340, 341; İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî el-Hanbelî, *el-Muğnî*, (Riyâd: Dâru ‘Âlemi’l-Kutub, 1997), 10/327, 335; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/121, 122; Zeyle’î, *Tebyinü’l-hakâik*, 3/30-33; Babertî, *el-İnâye*, 2/378-380; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/212; Seyyîd Sâbik,

Bid'î talak, haram ve günah kabul edilmekle beraber böyle bir talakın hukuki geçerliliğinin bulunup bulunmadığında ihtilaf söz konusudur. Bu talak çeşidinin geçersiz olduğunu kabul eden Said b. Müseyyeb ve tabiundan bazı fakihlerin görüşlerinin temelinde, aile bütünlüğünün korunması ve devamının sağlanması gerekçesi bulunmaktadır.⁶⁸

İslâm hukuku boşamanın sünnî talak denilen kurallı bir boşama olmasını ve sürece yayılmasını tavsiye etmektedir. Çünkü sünnî talak, boşanma niyeti bulunan eşlerin iyice düşünmelerini sağlayıp geçici duygu, öfke ve düşüncelerin etkisi altında boşanmalarını engelleyerek sonradan pişmanlık duyacakları aceleye getirilmiş bir karar vermelerini ve ailenin dağılmasını önlemeye yönelik tedbirlerden birisidir. Bu şekildeki bir boşama ile eşlere hem boşanmadan önce hem de boşanma esnasında yeniden düşünme ve ailenin devamlılığını sağlama fırsatı verilmektedir.⁶⁹

Adet döneminde oluşan bedensel ve ruhsal değişiklikler eşler arasında geçimsizliği etkileyebilir. Cinsel beraberliğin yasak olduğu adet döneminden sonraki temizlik döneminde, kocanın karısına ilgisinin artması beklenirken hanımını boşaması, bu boşamanın anlık bir öfke, his ve duygu ile değil bilakis ayrılma kararlılığının bir sonucu olarak gerçekleştiğinin göstergesidir. Ancak boşamanın temizlik dönemindeki cinsel beraberlikten sonra gerçekleşmesi, bu boşamanın evliliği sonlandırma kararlılığı ve iradesinden değil bilakis geçici bir sebepten kaynaklanmış olabileceğinin kuvvetli bir göstergesidir.⁷⁰

3.2. Üç Talak Hakkı

İslâm hukukunda bir kocanın karısını üç kere boşayıp yeniden ev-

Fıkhu's-sünne, 2/349; Abdülhamîd, *el-Ahvâlu's-şahsiyye*, 292; Görgülü, "İslâm Aile Hukukunda Bid'î Talak Meselesi", 341, 362.

⁶⁸ Zemaşeri, *el-Keşşâf*, 1115; Görgülü, "İslâm Aile Hukukunda Bid'î Talak Meselesi", 362.

⁶⁹ Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 3/25-27; Serahsî, *el-Mebsût*, 6/5-8; Zemaşeri, *Ru'usu'l-mesâil*, 408, 409; Zeyle'î, *Tebyînü'l-hakâik*, 3/24-27; Babertî, *el-İnâye*, 2/378-380; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 3/125-131; İbn Mâze, *el-Muhidu'l-burhânî*, 3/345; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/210, 211; Sâbûnî, *Tefsîru âyâtî'l-ahkâm*, 2/604, 1/344; Acar, "Talâk", 39/499; Çolak, "İslâm'da Aile Kurumunu Korumaya Yönelik Tedbirler", 130, 131; Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, 407-409; Erdem, "Tahlîl Nikâhı", 26.

⁷⁰ Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 3/25-27; Acar, "Talâk", 39/499.

lenebilme hakkı, taraflara tekrar aynı eşle aile hayatına dönme imkânı vermektedir. Zira boşanmanın getirdiği ayrılığı ve sıkıntıları bir veya iki kere tadan ve tecrübe eden kişi ikinci veya üçüncü boşanma hususunda oldukça dikkatli davranacak ve tekrar yapmış olduğu evliliği elinden geldiğince devam ettirmeye gayret gösterecektir.⁷¹

Bir anda yapılan üç talak ise evliliği bitirdikten sonra pişman olan erkeğin karısına tekrar dönmesine engel olmaktadır. Bu ise ailenin devamlılığının sağlanması hedefine aykırı bir durumdur. İslâm hukuku, erkeğe boşadığı karısına tekrar dönebileceği bir şekilde boşama imkânı vermişken karısına tekrar dönemeyecek şekilde kişinin boşanması, birden fazla boşanma hakkı verilmesinin hikmetine aykırılık teşkil etmektedir. Bundan dolayı da bir anda veya bir temizlik döneminde üç kere boşama hoş görülmemiş ve tavsiye edilmemiştir.⁷²

Cumhura göre tek seferde birden fazla boşama bid'î talak kabul edilmektedir.⁷³ Bu boşamanın bid'î kabul edilmesi ise, boşanma ihtiyacının tek boşama ile giderileceği bundan dolayı da fazlasına ihtiyaç olmadığı ve pişmanlık durumunda tek boşamanın kocanın eski karısı ile tekrar evlilik ve aile hayatına geri dönme imkânı sunmasına karşılık tek seferde üç talakın yapılmasının bu imkânı ortadan kaldıracağı gerekçesine dayandırılmaktadır.⁷⁴

Tek seferde yapılan birden fazla talakı tek talak olarak kabul eden Abdurrahman b. Avf (h.ö. 32), Hz. Ali (h.ö. 40), Tavsus b. Keysan (h.ö. 106) ve Zeyd b. Ali (h.ö. 122), İbn Teymiyye (h.ö. 728), İbn Kayyim (h.ö. 751), Şevkânî (h.ö. 1250) ve Şia mezhebi fakihlerine göre bir anda yapılan üç talakın bir talak kabul edilmesinin gerekçelerinden birisi de

⁷¹ İbn Kayyim el-Cevzî, Şemsuddîn Muhammed Ebü Bekir b. Eyyüb, *İ'lâmu'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-âlemîn*. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 292; Sâbûnî, *Tefsîru âyâtî'l-ahkâm*, 1/321, 325; Abdülhamîd, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, 254-257; Çolak, "İslâm'da Aile Kurumunu Korumaya Yönelik Tedbirler", 131, 132; Erdem, "Tahlîl Nikâhı", 25.

⁷² Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 3/27, 28; Serahsî, *el-Mebûsât*, 6/5-8; Zemahşerî, *Ruûsu'l-mesâil*, 408, 409; Zeyle'î, *Tebyînü'l-hakâik*, 3/24-27; Babertî, *el-İnâye*, 2/378-380; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 3/125-131; İbn Mâze, *el-Muhîdu'l-burhânî*, 3/345; Seyyîd Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, 2/351, 352; Sâbûnî, *Tefsîru âyâtî'l-ahkâm*, 1/339; Erdem, "Tahlîl Nikâhı", 25-27.

⁷³ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 3/27, 28; Serahsî, *el-Mebûsât*, 6/5-8; Zemahşerî, *Ruûsu'l-mesâil*, 408, 409; Zeyle'î, *Tebyînü'l-hakâik*, 3/24-27; Babertî, *el-İnâye*, 2/378-380; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 3/125-131; İbn Mâze, *el-Muhîdu'l-burhânî*, 3/345; Erdem, "Tahlîl Nikâhı", 25-27.

⁷⁴ Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 3/121, 122; Görgülü, "İslâm Aile Hukukunda Bid'î Talak Meselesi", 352.

boşanmadan sonra pişman olan tarafların eski eşleriyle yeniden evlenebilmelerine ve böylece de ailenin devamlılığını sağlamalarına imkân tanımaktır. Tek seferde üç talak hakkının kullanılmasıyla üç talakın gerçekleşeceğinin kabulü ise bu imkânı ortadan kaldırmaktadır.⁷⁵ İbn Teymiyye, Kur'an, sünnet, icma' ve kıyasta aynı anda yapılan üç talakın geçerli olduğuna dair bir delil bulunmadığı gerekçesini ileri sürerek aynı anda yapılan birden fazla boşamayı tek boşama olarak kabul etmektedir.⁷⁶

3.3. Boşanmada İki Şahidin Bulundurulması

Talâk suresinin “*İddet sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya iyilikle tutun ya da onlardan uygun biçimde ayrılın; içinizden iki adil kişiyi şahit tutun...*”⁷⁷ ayetinde şahit tutmaya yönelik emrin gereklilik mi yoksa tavsiye mi anlamına geldiği veya boşamaya mı ya da ric'î talak iddeti sürecinde gerçekleşebilecek uzlaşma halinde kocanın evlilik hayatına geri dönüşüne mi yönelik olduğu hususunda fakihler arasında ihtilaf bulunmaktadır.

Cumhura göre ayette geçen şahitlerin bulundurulması emri vucûba değil nedbe hamledilmekte ve şahitler bulunmadan yapılan boşamalar geçerli sayılmaktadır.⁷⁸ Ancak Hz. Ali, İmran b. Hüseyin, Atâ b. Ebû Rebâh, İbn Sîrîn, İbn Cüreyc ve İbn Hazm ile Muhammed Ebû Zehre, Abdurrahman es-Sâbûnî, Ahmed Muhammed Şâkir, M. Yûsuf Mûsâ ve Ali el-Hafîf gibi bazı son dönem âlimlerine göre boşama esnasında iki şahidin bulundurulması emri vucûba hamledilmekte ve şahitlerin huzurunda yapılmayan boşamalar geçerli kabul edilmemektedir. Fa-

⁷⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/66; Zeyle'i, *Tebyînü'l-hakâik*, 3/26; İbn Kayyim el-Cevzî, *İ'lâmu'l-muvakkî'in*, 914, 915; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, 4/355, 358; Sâbûnî, *Tefsîru âyâtî'l-ahkâm*, 1/333; Çolak, *İslâm Aile Hukuku*, 256-261; Yaman, *İslâm Aile Hukuku*, 102, 103.

⁷⁶ eş-Şevkânî, IV, s. 355; es-Seyyid Sâbık, II, s. 354.

⁷⁷ et-Talâk 65/2.

⁷⁸ el-Kâsânî, *Bedâ'us-sanâ'i*, 4/391, 392; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1116; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/149; ez-Zeyle'i, *Tebyînü'l-hakâik*, 3/150, 151; el-Babertî, *el-İnâye*, 2/489-491; Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, 1251; eş-Şevkânî, *Neylül-evtâr*, 4/388; Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, (İstanbul: Risale Yayınları, 1992), 9/370; Sâbûnî, *Tefsîru âyâtî'l-ahkâm*, 2/601-603; Sâğırçî, Esad Muhammed Saîd, *Delilleriyle Hanefî Fıkhı*, (İstanbul: Karınca ve Polen Yayınları, 2009), 362, 363.

kihler bu görüşlerini, şahitlerin tarafları boşanmadan vazgeçirmeye ve ailenin devamlılığını sağlamaya yönelik çaba gösterecekleri, eşler arasında birbirlerini yalanlayıcı ifadelerin kullanılmasına mâni olacakları bundan dolayı da boşanmanın zorlaşacağı ve azalacağı gerekçeleri ile temellendirmektedirler.⁷⁹ Buna göre boşanmada şahitlerin bulunması gerekliliğini kabul eden fakihlerin bu görüşlerinin temelinde, boşanma zorlaştırılmak suretiyle mümkün olduğunca ailenin devamlılığının sağlanması anlayışının bulunduğunu söylemek mümkündür.

3.4. İddet

İslâm hukukunda iddet, herhangi bir sebeple evliliğin sona ermesi halinde evlilik hükümlerinin tam anlamıyla ortadan kalkması ve boşanan kadının başka bir erkekle evlenebilmesi için beklemesi gereken süre anlamındadır.⁸⁰

Uygun görülmemesine rağmen boşamanın gerçekleşmesi halinde, iddet süresince başta ailenin devamlılığını temin etme maslahatı olmak üzere birçok maslahat ve amacın gözetildiği iddet bekleyen kadının başkası ile evliliğinin yasak olması⁸¹ ve kocasının evinde kalmaya devam etmesi gibi bazı yükümlülükler getirilmiştir. İddet sürecinde kadının evlilik yasağının en önemli ve başta gelen hedefi ise boşanma sonrası oluşabilecek pişmanlıklardan dolayı aile hayatının tekrar oluşumunun sağlanmasıdır.⁸² Buna göre boşanmış kadının iddet boyunca başkası ile

⁷⁹ Acar, "Talâk", 39/498; Çolak, *İslâm Aile Hukuku*, 292, 293; Görgülü, "İslâm Aile Hukukunda Bid'i Talak Meselesi", 359, 360.

⁸⁰ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/172; Nevevî, *el-Mecmû'*, 19/208; Zeyle'i, *Tebyinü'l-hakâik*, 3/247, 248; Babertî, *el-İnâye*, 2/578; Halebî, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Hanefî, *Multeka'l-ebhur*, (Şam: Dâru'l-Beyrûtî, 2005), 272; Şirbini, Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb eş-Şâfiî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc*, (Şam: Dâru'l-Feyhâi, 2009), 4/717, 718; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylül-evtâr şerhu min esrâri Münteka'l-Ahbâr*, (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2009), 4/438; Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 9/488, 489; Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne*, 2/401; Abdülhamîd, *el-Ahvâlu'ş-şahsiyye*, 346, 347; Halil İbrahim Acar, "İddet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/466-471; Cin-Akgündüz, *Türk İslâm Hukuk Tarihi*, 2/83, 84, 116; Erdem, "İddet ve İddet Bekleyen Kadının Nikâhı", 76.

⁸¹ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 3/221.

⁸² İbn Kayyim el-Cevzî, *İ'lâmu'l-muvakki'in*, 287-289, 292; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/222-225, 394; Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 9/362, 491; Sâbûnî, *Tefsîru âyâtî'l-ahkâm*, 2/619, 620; Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne*, 2/401; Abdülhamîd, *el-Ahvâlu'ş-şahsiyye*, 15-17, 285, 286, 350;

evlenememesi ve kocasının evinde kalmaya devam etmesi önceki evliliğin tekrar kurulmasına zemin hazırlayacağından ailenin devamlılığını sağlamaya yönelik hükümlerden birisidir.

İddet süresince evlilik yasağına rağmen kadın iddet halinde başka bir erkekle evlenirse bu nikâh geçersiz kabul edilerek cebrî olarak sonlandırılmaktadır.⁸³ Ancak boşayan kocanın iddet bekleyen kadın ile evlenmesi “*Talâk-ı ric’î fi’l-hal zevciyyeti izale etmez. İddet içinde zevcin zevcesine kavlen veya fi’len hakk-ı rucûu vardır. Bu hak iskât ile sâkıt olmaz. Zevc iddet içinde rucû ederse henüz mevcut olan nikâhı idâme etmiş olur. Bu hususta kadının rızası istihsale muhtaç olmaz ve mehr-i cedîd lâzım gelmez*”⁸⁴ maddelerinde de belirtildiği gibi yasak kapsamında değildir.⁸⁵ Çünkü böyle bir uygulama, var olan veya yeni sonlandırılmış bulunan bir ailenin devamına veya yeniden oluşumuna yöneliktir.

Sonuç

İslâm hukukunda ailenin devamlılık ve mutluluk esası üzerine kurulması amaçlandığı gibi devamlılığının korunması da amaçlanmaktadır. Bundan dolayı da ailenin devamlılığının sağlanmasına yönelik nikâh öncesinde, evlilik sürecinde, boşanma öncesinde, boşanırken ve boşanma sonrasında çeşitli tedbirler ve tavsiyeler önerilmiştir.

İslâm hukukunda, evlilik sürecinde sağlıklı bir ailenin devamı için

Acar, “İddet”, 21/466-471; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 332; Cin-Akgündüz, *Türk İslâm Hukuk Tarihi*, 2/84, 116, 117; Çolak, “İslâm’da Aile Kurumunu Korumaya Yönelik Tedbirler”, 132, 133; Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, 140, 141, 412, 458, 469, 470, 474; Erdem, “İddet ve İddet Bekleyen Kadının Nikâhı”, 78, 90, 93.

⁸³ Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî, *el-Müdevenetü’l-kübrâ*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1994), 2/21, 23; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endülüsî, *el-Muhallâ bi’l-âsar*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, t.y.), 9/68-73; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed em-Nemrî el-Kurtübî el-Mâlikî, *el-Kâfi fi fıkhi ehlil-Medîne*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1992), 2/531; İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 2/39; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 11/236-239; Nevevî, *el-Mecmû’*, 19/275- 278; Babertî, *el-İnâye*, 2/588, 589; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, 4/172, 173; es-Seyyid Sâbık, *Fıkhu’s-sünne*, 2/140; Sâğarcı, *Delilleriyle Hanefî Fıkhu*, 691; Sâbûnî, *Tefsîru âyâtül-ahkâm*, 1/377, 378; Erdem, “İddet ve İddet Bekleyen Kadının Nikâhı”, 93; 294, 295.

⁸⁴ Hukûk-ı Âile Kararnâmesi, md. 112, 113.

⁸⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 9/68, 69; Kâşânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 4/445, 446; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 11/243; Mevsîlî, *el-ihitiyâr*, 3/150; Zeyle’î, *Tebyîni’l-hakâik*, 3/162; Babertî, *el-İnâye*, 2/501, 502; Zuhaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, 9/513; Sâğarcı, *Delilleriyle Hanefî Fıkhu*, 664; Acar, “İddet”, 21/466-471.

eşlere karşılıklı haklar verilmiş ve sorumluluklar yüklenmiştir. Eşlerin aile ortamındaki bu hak ve sorumlulukları belirlenirken de tarafların doğuştan gelen özellikleri ile erkeğin toplum ve aile içinde üstlendiği sorumluluklar göz önünde bulundurulmuştur.

Ailenin huzurlu ve sağlıklı bir şekilde devam etmesi arzulanmakla beraber bazen anlaşmazlıkların olması da muhtemeldir. Ailede oluşabilecek tek taraflı geçimsizlikte çözüm ilk önce aile içinde aranmış ve sorunu halletmek isteyen diğer tarafın devreye girmesi istenmiştir. Çift taraflı geçimsizlikte ise çözüm aile dışında aranmış ve hakem denilen üçüncü kişilerin devreye girmesi önerilmiştir. Bu sebeple, tek taraflı geçimsizlik için önerilen çözümlerle çift taraflı geçimsizlikler için önerilen çözümler de birbirinden farklı olmuştur.

Tek taraflı geçimsizliğin kadından kaynaklanması halinde geçimsizliğin giderilmesi ve ailenin devamlılığının sağlanması amacıyla nasihat ederek kadının sorumluluklarını hatırlatma ve diğer çözüm yollarını uygulama görevi kocanın sorumluluğundadır. Nasihat ve öğüt vermenin sonuç getirmemesi halinde ise kocaya, yatakları ayırarak karısını yatakta yalnız bırakması önerilmektedir. Bu tedbirin de sonuç getirmemesi durumunda ise ailenin devam etmesini sağlayabilmek için son çare olarak kocanın hanımını dövmesi gündeme getirilmektedir. Ancak bu, teşvik edilen ve emredilen bir metot değil işe yarayacağı düşünülmüyorsa kocanın son aşamada başvurulabileceği bir tedbirdir. Dolayısıyla geçimsizliğin başka şekilde giderilmesinin mümkün olduğu veya bu yöntemin uygulanmasının işe yaramayacağı tahmin edildiği durumlarda bu tedbire kesinlikle başvurulması doğru değildir.

Aile içi geçimsizliğin erkekten kaynaklanması durumunda ise evliliğin devamını sağlama adına girişimde bulunma, sabırlı davranma ve fedakârlık yapma görevi kadının sorumluluğundadır.

Tek taraflı geçimsizlikte diğer tarafın ailedeki bu geçimsizliği sona erdiremeyeceği anlaşıldığında veya çift taraflı geçimsizlik halinde ailenin devamını sağlamaya yönelik başvurulabilecek boşanma öncesi son aşama tahkîm usulüdür. Tahkîm, eşlerin bir arada tutulup ailenin devamının sağlanması için önerilen son tedbirdir. Hakemlerin de eş-

ler arasında bir çözüm sağlayamaması halinde başka bir çözüm önerisi bulunmamaktadır.

Tahkîm usulünde hakemlerin akraba içerisinde önerilmesi ile eşler arasındaki geçimsizlik ve huzursuzluk sebeplerinin daha gerçekçi bir şekilde tespiti ve buna bağlı olarak da çözümünün daha isabetli ve mümkün kılınması hedeflenmektedir.

İslâm hukukunda geçimsizliğin giderilmesine yönelik boşanma öncesi uygulanması istenen çözüm önerileri ile taraflara, aile içi sorunları ve geçimsizliği kendi aralarında veya aile meclislerinde çözme fırsatı sunulmakta ve böylece aile hayatının devamlılığı hedeflenmektedir.

Boşamayı son çare olarak meşru gören İslâm hukuku bunun da sünnî talak denilen kurallı boşama şeklinde olmasını ve sürece yayılmasını tavsiye etmektedir. Sünnî talak, boşanma niyeti bulunan eşlerin iyice düşünmelerini sağlayıp geçici duygu, öfke ve düşüncelerin etkisi altında boşanmalarını engelleyerek sonradan pişmanlık duyacakları, aceleyle karar vermelerini ve ailenin dağılmasını önlemeye yönelik tedbirlerden birisidir.

Sünnî talak kurallarına aykırı bir boşama olan tek seferde yapılan üç talak, boşanma sonrası oluşabilecek pişmanlığı telafi etme ve aile hayatına yeniden geri dönebilme ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Bundan dolayı da ailenin devamlılığının sağlanması hedefine aykırılık teşkil etmektedir. İslâm hukuku, erkeğe boşadığı karısına tekrar dönebileceği şekilde bir boşama imkânı vermişken kocanın karısına ve aile hayatına tekrar dönemeyeceği şekilde karısını tek seferde birden fazla boşaması, birden fazla boşanma hakkı verilmesinin hikmetine aykırılık teşkil etmektedir.

Boşama sonrasında iddet bekleyen kadının, başkası ile evliliğinin yasa olması ve boşandığı kocasının evinde kalmaya devam etmesi, boşanan taraflara yeniden bir araya gelme fırsatı vermeye ve böylece ailenin devamlılığını sağlamaya yöneliktir.

Kaynakça

- Abdülhamîd, Muhammed Muhyiddîn. *el-Ahvâlu's-şahsiyye fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2003.
- Acar, Halil İbrahim. "İddet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/466-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Acar, Halil İbrahim. "Talâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Acar, Halil İbrahim. "Tefrik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/277-279. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Akgündüz, Ahmet. "Hakem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/171-173. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Atar, Fahrettin. "Nikâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/112-117. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Aile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/196-200. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Kadın". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/86-94. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Mehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/389-391. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Aydın, Mehmet Âkif. *Türk Hukuk Tarihi*. 2. Baskı. İstanbul: Beta Yayım, 1996.
- Babertî, Ekmeluddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Hanefî. *el-Înâye şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.
- Bayar, Mesut. "İslâm Aile Hukukunda Karı-Koca Arasında Meydana Gelen Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 5 (Nisan 2011), 87-111.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1988.
- Boynukalın, Mehmet. "Zevce". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/306-307. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2010.
- Cin, Halil - Akgündüz, Ahmet. *Türk İslâm Hukuk Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Timaş Yayınları, 1990.

- Çelik, Hüseyin. “İslâm’da Kadın, Aile ve Aile Sorunları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/59 (Ekim 2018), 1296-1307.
- Çolak, Abdullah. “İslâm’da Aile Kurumunu Korumaya Yönelik Tedbirler”. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Bahar 2016), 105-137.
- Çolak, Abdullah. *İslâm Aile Hukuku*. 3. Baskı. Ankara: Öncü Basım Yayım Ltd. Şti., 2017.
- Döndüren, Hamdi. “Mesken”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/316-317. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Aile İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2001.
- Erbay, Celal. “Nafaka”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Erdem, Suat, “İslâm Hukûkuna Göre Tahlîl Nikâhı”. *Ekev Akademi Dergisi* 17/56 (Yaz 2013): 23-38.
- Erdem, Suat. “İslâm Hukukuna Göre İddet ve İddet Bekleyen Kadının Nikâhı”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (Haziran 2013): 71-95.
- Erdoğan, Suat. “İslâm Aile Hukukunda Şiddetli Geçimsizlik (Şikâk) Durumunda Hakem Tayini ve Tayin Edilen Hakemlerin Yetkileri”. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2017), 45-57.
- Esen, Hüseyin. “İslâm Hukukunda Aile”. *İlahiyat Akademi Dergisi*. 11 (2020), 19-56.
- Gazzâlî, Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İslâm’da Evlilik ve Aile Hayatı*. çev. Mehmet Ali Kayabağlar. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1999.
- Genç, Mustafa. “İslâm Hukukunda Ailenin Önemi ve Evlilik Hayatının Faydaları”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 5/30 (Kasım 2018), 272-294.
- Görgülü, Ülfet. “İslâm Aile Hukukunda Bid’î Talak Meselesi”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 30 (2017), 337-363.
- Günay, Hacı Mehmet. “Nüşûz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/303-304. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Halebî, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Hanefî. *Multeka’l-ebhur*. Şam: Dâru’l-Beyrûtî, 2005.

- Hin, Mustafa vd. *el-Fikhu'l-menhecî alâ mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*. Midyat: İslami Kitaplar Nâşiri Mehmet Nuri Nas, t.y.
- İbn Abdülberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed em-Nemrî el-Kurtûbî el-Mâlikî. *el-Kâfi fi fikhi ehli'l-Medîne*. Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1992.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endülüsî. *el-Muhallâ bi'l-âsar*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut.
- İbn Kayyim el-Cevzî, Şemsuddîn Muhammed Ebû Bekir b. Eyyûb. *İ'lâmu'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-'âlemîn*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdîsî el-Hanbelî. *el-Muğnî*. Riyâd: Dâru 'Âlemi'l-Kutub, 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. Beyrut: Daru'l-Fikr, (t.y.).
- İbn Mâze, Mahmûd b. Ahmed b. Abdü'l-Azîz b. Ömer el-Buhârî. *el-Muhîdu'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 2003.
- İbn Rüşd el-Hafîd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985.
- Kadri Paşa, Muhammed. *el-Ahkâmu's-şerîyye fi'l-ahvâli's-şahsiyye*. çev. İsmail Hünerlice - Selim Öztürk. İstanbul: Muallim Neşriyat, 2020.
- Kahveci, Nuri. *İslâm Aile Hukuku*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014.
- Kâsânî, Alauddin Ebû Bekr b. Mes'ud el-Hanefî. *Bedâi'us-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2006.
- Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsîru'n-Nesefî medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008.
- Nesefî, Necmuddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed. *Tilbetü't-talebe fi'l-ustulâhâti'l-fikhiyye*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1995.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005.

- Pırlanta, İsmail. “Hz. Peygamber Döneminde Eğlence Hayatı”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10/1 (2015), 635-658.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Tefsîru âyâtî'l-ahkâm mine'l-Kur'ân*. İstanbul: Dersaadet Kitabevi, (t.y.).
- Sâğırçî, Esad Muhammed Saîd. *Delilleriyle Hanefî Fıkhi*. İstanbul: Karınca ve Polen Yayınları, 2009.
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Semerkandî, Alâuddîn Muhammed el-Hanefî. *Tuhfetü'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (t.y.).
- Serahsî, Şemsu'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Sehl. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- Seyyîd Sâbık. *Fıkhu's-sünne*. Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 2007.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Neylü'l-evtâr şerhu min esrâri Münteka'l-Ahbâr*, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2009.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Fîrûzâbâdî. *el-Mühezzeb*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2003.
- Şîrbînî, Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb eş-Şâfiî. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc*. Şam: Dâru'l-Feyhâi, 2009.
- Temel, Ahmet. “İslâm Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik Uygulamasının Türkiye’de Aile Arabuluculuğuna Muhtemel Katkıları”. *Darulfunun İlahiyat* 30/2 (Aralık 2019), 311-336.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2002.
- Topal, Şevket – Küçük, Yunus Emre. “Aile İçi Şiddet ve İslâm Hukukundaki Önleyici Tedbirler”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2012), 11-41.
- Yaman, Ahmet. *İslâm Aile Hukuku*. 19. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2016.
- Yaşar, Mehmet Aziz. “İslâm Aile Hukukunda Boşanma Yetkisinin Kötüye Kullanılmasının Hükmü ve Hukukî Sonucu”. *Amasya İlahiyat Dergisi* 16 (Haziran 2021), 89-124.

- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Koca”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/128-130. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yıldırım, Mustafa. “Tahkîm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/411-413. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yılmaz, İbrahim. “İslâm Aile Hukukunda Boşanmaları Önleyici Bir Tedbir Olarak Tahkîm Müessesesine Hukuki İşlerlik Kazandırılması”. *Turkish Studies* 12/10, 329-360.
- Yılmaz, Orhan. “Model Eş Olarak Hz. Peygamber (sav)”. *Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Kahramanmaraş: Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2018.
- Yüksek, Ali. “İslâm Aile Hukukunda Boşama Yetkisi ve Kadının Boşanması”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/32, 340-354.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eġâvîl fi vücûhi't-te'vil'*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Ruûsu'l-mesâil (el-Mesâilü'l-hilâf beyne'l-Hanefî ve's-Şâfiî)*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmî, t.y.,.
- Zeyle'î, Fahrüddin Osman b. Ali el-Hanefî. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-Dekâik*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 2000.
- Zuhaylî, Vehbe. *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*. İstanbul: Risale Yayınları, 1992.